

УДК 94(477.86): 913

ББК 63.3 (4Укр)624

Назарій Розлуцький

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ УПА НА ТЕРИТОРІЇ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розкривається взаємозв'язок географічного та військового аспектів у діяльності УПА на території Станіславської області. Проаналізовано райони області в плані бойових дій УПА та встановлено відділи, які брали в них участь. Визначено залежність бойової активності від географічних чинників.

Ключові слова: Станіславська область, УПА, військові дії, географічні аспекти, бій, район, повстанські відділи, курінь, сотня, енкаведисти, територія, окупанти, рейд.

Актуальність статті визначається необхідністю узагальнення матеріалів про військову діяльність УПА на території Станіславської області. Зокрема, сьогодні є небагато публікацій, у яких аналізується географічний аспект бойових дій повстанських загонів. Наша стаття, власне, покликана заповнити цю прогалину, охарактеризувавши терени нашої області в плані військових дій УПА, причому не лише описавши локалізацію проведених повстанцями боїв, а й проаналізувавши які саме відділи брали в них участь. До уваги автором беруться всі великі бої, сутички і диверсії повстанських загонів, тобто ті, в яких загинуло не менш як 20 людей з однієї сторони, причому сюди включені бої і з радянськими, і з німецькими окупантами. Ці збройні зіткнення мали місце в час, коли Українська повстанська армія оперувала великими відділами – куренями й сотнями, тобто в 1943–1946 рр. Цим періодом визначаються хронологічні рамки нашої статті. Загалом, локалізувавши місця проведення великих боїв УПА, ми зможемо визначити активність окремих теренів і аналізувати, чим зумовлена така активність; встановивши, які саме загони брали участь у цих боях, ми зауважимо місця перебування цих загонів. А всі ці аспекти разом дозволять нам на основі багатого фактичного матеріалу зробити висновок про взаємозв'язок географічного і військового аспектів у повстанському русі на території нашої області, що й було метою написання статті.

Інформацію про бої УПА на території Станіславської області можна знайти в багатьох виданнях, монографіях, статтях, тезах конференцій, інтернет-сайтах і т. п. Серед великого пласту літератури ми б хотіли виділити кілька праць. Перш за все це видання “Українська Повстанська Армія. Бойові дії УПА за 1943–1950 рр. Частина 2” [16], яке побачило світ у 1960 р. У ньому подається інформація про кожен відомий авторам бій, який провели українські повстанські загони та підпільні організації. Суттєво уточнюють і деталізують картину зведених повстанцями боїв томи “Літопису УПА”, зокрема 3-й, 4-й, 18-й і 19-й, які стосуються території розміщення Воєнної округи “Говерля”, що дислокувалася майже на всій території Станіславської області. Не можна оминати увагою і монографії таких відомих дослідників, як Петро Мірчук “Українська Повстанська Армія 1942–1952” [11] та Петро Содоль “Довідник УПА”, оскільки їхні праці поклали початок науковому вивченню діяльності УПА. Досить багато інформації про бої, проведені українськими повстанцями, про військову структуру УПА на території Станіславської області міститься і в монографії Ігоря Андрухів, Анатолія Француза “Станіславщина: двадцять буремних літ” [2]. Чимало деталей можна почерпнути із спогадів самих учасників боротьби, зокрема з опублікованих матеріалів (як приклад можна навести спогади Василя Момота “Сповідь «Невмирущого»” [12], де він описує останній бій куреня “Месники”, у якому він перебував як кулеметник). Багато цікавих тем розкриваються на різноманітних конференціях, присвячених націоналістичному підпіллю, зокрема в опублікованих матеріалах наукової конференції

“Організація Українських Націоналістів і Українська Повстанська Армія”, проведеної в Івано-Франківську 1993 року. Великий пласт матеріалів міститься також в архівах: зокрема в Державному архіві Івано-Франківської області є чимало документів партійних і радянських органів стосовно боротьби з націоналістичним підпіллям, а в Галузевому державному архіві Служби Безпеки України в Івано-Франківській області містяться документи, видані націоналістичними структурами. Багато з них уже є опублікованими. Так, у 2009–2011 рр. вчені-історики Прикарпатського національного університету видали збірник документів “Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті”, де розміщені основні документальні матеріали тієї епохи. Сучасне джерело інформації – інтернет-сайти – теж залучені автором для дослідження військової діяльності УПА. Зокрема, найбільша увага приділена сайту “100 найбільших боїв УПА” [1].

Загалом, підводячи підсумок короткому огляду джерел і літератури, можна зауважити, що інформації про бойові дії УПА на території Станіславської області є не так уже й мало, однак географічні аспекти цих дій практично не розглядалися.

Станіславська область посідала особливе місце в плані військових дій Української повстанської армії. Це зумовлюється особливостями її географічного розташування і природних ландшафтів. Достатньо згадати, що третину території області займає гірська місцевість, а біля чверті – вкрито лісами. Такі умови завжди вважалися сприятливими для розгортання партизанського руху. Наявність численних гір, великих лісових масивів, важкодоступних дібр сприяли тому, що великі повстанські загони діяли в більшості районах області. Вони тероризували органи радянської чи німецької влади та її представників і поповнювали свої запаси продовольства, особливо в селах, розташованих поблизу лісів або віддалених від райцентрів, яких в області було чимало. Перший секретар Станіславського обкому КП(б)У М.В.Слонь у своєму звіті за 1946 рік серед основних причин невдачі розгрому збройного підпілля, власне, і називав “специфічну гірсько-лісистою місцевістю і розкиданістю населених пунктів” [6]. Додавши до вищезгаданих компонентів політичну активність населення Галичини загалом і Станіславської області зокрема, його незадоволеність окупаційними німецьким і радянським режимами, можна зрозуміти чому саме на Станіславщині повстанський рух набув такого широкого розмаху і тривав довгий час.

Велике розмаїття природних ландшафтів на території Станіславщини, специфіка погодних умов і пір року теж по-своєму впливали на характер бойових дій українських повстанців. Традиційно сприятливою порою для партизанського руху вважався весняно-літній період (місяці травень–вересень). Однак взимку 1944–1945 рр. і 1945–1946 рр. активність бойових дій загонів УПА нічим не поступалася попереднім і наступним періодам. Так, якщо підрахувати поквартально великі бої УПА на території Станіславщини (на основі видання “Українська Повстанська Армія. Бойові дії УПА за 1943–1950 рр. Частина 2”, томів 3, 4, 18 і 19 “Літопису УПА”, сайту “100 найбільших боїв УПА”), то за вересень–листопад 1943 р. відділи повстанців провели 6 боїв; за зиму 1943–1944 рр. – жодного; за березень–травень 1944 р. – 5 боїв; за червень–серпень 1944 р. – 6 достовірних боїв; за вересень–листопад 1944 р. – 19 боїв; за зиму 1944–1945 рр. – 16 достовірних боїв; за березень–травень 1945 р. – 8 боїв і диверсій; за червень–серпень 1945 р. – 8 боїв; вересень–листопад 1945 р. – 4 бої; зиму 1945–1946 рр. – 8 боїв; березень–травень 1946 р. – 3 бої; червень–липень 1946 р. – жодного великого бою; вересень–листопад 1946 р. – 1 велика диверсія на залізниці.

Кілька слів потрібно сказати і про структуру повстанського руху в Станіславській області. На момент найбільшого розгортання повстанського руху (друга половина 1944–1945 рр.) на її території було створено Воєнну округу “Говерля”, яка включала в себе Тактичні відтинки “Гуцульщина” (теперішні Коломийський, Косівський та Верховинський райони), “Чорний Ліс” (Надвірнянський, Богородчанський, Тисменицький, Калуський та частково Галицький райони) та “Магура” (Рожнятівський, Долинський

райони та південну частину Львівської області) [2, с.111]. Рогатинський і частина Галицького району входили в склад Воєнної округи “Лисоня”, що розміщувалася в Тернопільській області. На території Городенківського, Снятинського та Тлумацького районів мав діяти ТВ “Дністер”, однак через швидке просування Червоної армії завершити його створення не вдалося [2, с.111].

Аналіз географії боїв УПА, проведених у Станіславській області, показує, що їхня кількість залежала від багатьох факторів: наявності гірсько-лісної місцевості, де могли зручно маневрувати великі повстанські відділи, бойовитості самих повстанських з’єднань, кількості радянських гарнізонів і частин, зосереджених на боротьбу з націоналістами, часу окупації радянськими військами території області і т. п.

До прикладу, у Городенківському і Снятинському районі великих боїв УПА не було взагалі. Там незручно було маневрувати великими з’єднаннями на відкритій місцевості. Крім того, ці райони, власне, першими були захоплені радянськими військами ще в квітні 1944 р., значно раніше від інших районів області, і молодь із цих районів пішла, переважно, в Червону армію [14, с.99]. Проте не можна стверджувати про відсутність на цій території націоналістичного руху взагалі. Яскраве підтвердження тому – останню криївку на території нашої області розгромили саме в Чернелицькому районі (тепер частина Городенківського) 1957 року [19, с.691].

Територія Коломийського району була не набагато активнішою, незважаючи на те, що по ній часто рейдували повстанські з’єднання (зокрема курінь “Книша”, сотня “Спартана”) [20, с.98]. Із значних повстанських акцій тут можна хіба зауважити наскок куреня “Смертоносці” (командир “Чорний”) на Отинію в листопаді 1945 р., у результаті якого було здобуто приміщення районного відділення НКВС, тюрму і визволено в’язнів, попутно знищено ще й 40 ворогів [9, с.32–33]. Це пояснюється порівняно швидким приходом радянської влади в ці терени та акцентуванням повстанських відділів на пропагандистські, а не бойові завдання. Зате в плані дрібних акцій УПА цей район був одним із перших в області.

У Тлумацькому районі, незважаючи на те, що природні умови не надто сприяли розгортанню великих повстанських відділів, таки відбулося кілька значних боїв, проведених повстанцями. Зокрема, найбільший серед них – бій в Олеському лісі у вересні 1944 р., у якому відділи місцевої самооборони та сотня “Шрама”, яка прибула з Чорного лісу цілий день витримували атаки радянського двотисячного гарнізону [9, с.200–201]. Під час цього бою загинуло за різними даними від 120 до 200 радянських бійців і близько 160 повстанців. Не надто сприятливий результат бою для повстанців, окрім інших причин, також пояснюється і відсутністю простору для маневру, оскільки ліс був дуже дрібний за площею і повстанці чулися в ньому скуто. Крім цього, сотня “Прута” з Чорного лісу організувала також наскок на сам райцентр у грудні 1944 р. (було вбито 60 енкаведистів, розгромлено їхній районний відділок і випущено в’язнів з тюрми) [16, с.85]. У квітні (за іншими даними – лютому) 1945 р. між селами Братишів та Нижнів було організовано вдалу засідку на батальйон НКВС, що повертався з каральних акцій. Батальйон втратив 60–80 солдат убитими, у тому числі й командира [1]. 17 і 18 серпня 1945 р. у лісах на захід від Тлумача відбулися сутички повстанського відділу командира “Чорного” із частинами НКВС. Обидва рази повстанці змушені були прориватися з оточення. За час боїв відділ втратив убитими близько 10 повстанців, поклавши майже 110 енкаведистів [16, с.104]. Загалом ці дані свідчать, що на території Тлумацького району було проведено 5 великих боїв, у яких у сукупності знищено біля 450 карателів при власних втратах близько 200 чоловік.

На території Тисмениччини теж відбулося 7 значних сутичок, з них 5 – у західній частині району, що пояснюється близькістю так званого Чорного лісу – величезного лісового масиву, який тягнеться від Дністра до Карпат і був базою для багатьох повстанських куренів. На цій території активно оперували курені з ТВ “орний Ліс”, в

основному курінь “Скажені” (командир “Різун” – Василь Андрусак, пізніше “Прут” – Петро Вацик), перебував і курінь “Дзвони” (командири “Хмара” – Петро Мельник і “Чорнота” – Василь Чав’як), курінь “Довбуш” (курінний “Гамалія” – Іван Гонта – не плутати з куренем командира “Довбуша” – Луки Гринішака). Перший бій у цих теренах (у лісі між селами Посіч і Загвіздя) був проведений ще в листопаді 1943 р. з’єднанням “Різуна” з німецькою шуцполіцією. Німці на порозі зими прагнули знищити щойно сформовані повстанські відділи. Однак, втративши до 60 чоловік вбитими, відступили від місць таборувань вояків УПА [10, с.23]. 12 вересня 1944 р. об’єднані курені “Різуна” та “Гамалії” наскочили на селище Лисець, яке тоді було райцентром. Залишивши після себе 170 вбитих ворогів, згорілі будинки районного відділення НКВС та військкомату, вони щасливо повернули назад [10, с.66]. У квітні 1945 р. курінь “Скажені” під командуванням “Прута” знищив спецвідділ НКВС у селі Посіч – загинуло 60 енкаведистів [8, с.96-97] (за іншими даними 265) [10, с.88]. Той самий курінь під командуванням “Прута” у лютому 1946 р. провів бій з переважаючими військами НКВС, які оточили його постій у лісі між селами Посіч і Загвіздя – у бою впало 36 енкаведистів і 8 повстанців [16, с.144]. А в травні 1946 р. на шляху Станіслав – Калуш між селами Павлівкою і Тязевом чота “Гонти” організувала засідку, в яку потрапила автоколона штабу МДБ УРСР. Було знищено близько 25 чоловік, у тому числі й на смерть поранено генерал-полковника МГБ І.І.Москаленка [1] (не плутати з командувачем 38-ї армії К.С.Москаленком). У східній частині району повстанці провели два великі бої: у вересні 1944 р. у с. Колодіївка повстанці вмілим маневром обійшли ворога, змусивши його битися між собою (50 вбитих) [16, с.78]; у грудні 1944 р. відділ “Орли” наскочив на Тисменицю, зруйнував приміщення НКВС, НКДБ і військкомату, перебив 30 чоловік і відступив [16, с.84]. Підсумовуючи бойову активність УПА на території Тисменищини, слід сказати, що повстанці в семи великих боях з німецькими й радянськими окупантами знищили (якщо брати до уваги різницю в даних з бою під с. Посіч) від 430 до 650 ворогів, втративши при цьому до 20 осіб. Крім того, ще два наскоки відділи УПА під командуванням “Різуна” провели на обласний центр: 23 листопада 1944 р. і 28 жовтня 1945 р. Кожного разу, завдавши ворогові втрат у людях, вони щасливо відступали до Чорного лісу.

Галицький район теж відзначався активністю у військовому плані. Специфіка його полягала в тому, що тут пересікалися відділи УПА з різних тактичних відтинків. Великі з’єднання повстанців тут не базувалися через відсутність зручної місцевості, але сюди заходили рейдами відділи з Чорного лісу (сотні “Прута” і “Шума” у 1944 р., відділ “Чорноти” у 1945 р.), з ТВ “Магура” (курінь “Ромка”), часто оперував на цій території і курінь командира “Чорного”, взаємодіючи з повстанцями з відділу “Чорноти”. Перший великий бій тут провела місцева самооборона з німцями ще в березні 1944 р., обороняючи населення с. Більшівцівська Слобідка від погромних акцій. Знищивши біля двох десятків ворогів, вона відступила перед чисельною і вогневою перевагою [16, с.37]. У вересні і жовтні 1944 р. були проведені великі бої з радянськими військами в західній частині району, що прилягала до Чорного лісу: спочатку біля с. Селище сотня “Прута” разом із куренем “Ромка” розбила в бою радянські частини, які втратили біля 100 вбитих [10, с.81], а потім сотня “Шума” організувала засідку на спецвідділ НКВС на шляху між селами Сокіл – Мединя (останні втратили 173 чоловіки і безліч зброї йц спорядження) [8, с.102–103]. Обидва рази повстанці відступали в Чорний ліс. Відділи УПА використовували також дрібні ліси, якщо під час рейду ситуація змушувала їх оборонятися. Так, під час свого рейду на Тернопільщину і повертаючись із нього, відділ “Чорноти” тричі приймав бій у таких перелісках: 7 липня в ліску між селами Яблунів – Загір’я – Хохонів (знищивши 27 ворогів і втративши 9 чоловік змушений був відступати) [10, с.133]; 25 липня в Кінчацькому лісі на спілку з куренем “Чорного” (вдало зманеврувавши в ході бою, повстанці знищили біля 130 противників, втративши

трюх)[1]; 27 серпня під час самому Кінчацькому лісі разом із куренем “Чорного” (з відділу “Чорноти” брала участь сотня “Сапера”, повстанці провели бій з відділом з боротьби з бандитизмом із Тернопільщини, знищили біля 100 противників і щасливо вирвалися з оточення) [8, с.201–202]. Ще два бої загони УПА провели біля с. Гирботів (тепер Нараївка): у лютому 1945 р. повстанці розгромили більшовицькі гарнізони, знищили близько 70 людей, набрали багато зброї та амуніції [1]. І через рік у лютому 1946 р. відділ командира “Чорного” зіткнувся з каральним загоном і відбив його атаки, поклавши при цьому 60 противників [3, с.60]. Отож, підводячи підсумок, зауважуємо, що на території Галицького району відбулося 8 великих боїв УПА, під час яких було знищено 600–700 окупантів, власні втрати в цих боях встановити не вдається, але на основі фрагментарних даних можна припустити, що їх було не більше як 50 чоловік.

Специфіка сусіднього Рогатинського району полягала навіть не в тому, що він входив до складу іншої Воєнної округи – “Лисоня”, а в тому, що у її складі він займав особливе становище. Через своє зручне географічне розташування (на перетині трьох областей) він став базою для зв’язку між різними повстанськими формуваннями та для зручного розташування верховного командування, а густі ліси, які вкривають північну частину району, могли переховати великі повстанські з’єднання. Тому не випадково, що в 1945 р. в Рогатинському районі, у лісовому масиві між селами Фірлеїв, Яглуш, Стратин, Добринів, був сконцентрований Центральний Провід ОУН, а в селах Яглуш, Любша, Виспа, Мелна та Підбір’я знаходилися пункти зв’язку Центрального Проводу ОУН[4]. Однак, попри це, у 1944–1945 рр. відбулось кілька великих боїв, які провели сотня окремого призначення “Сіроманці” (командир Дмитро Карпенко – “Яструб”), сотні “Полтавці” (“Максим”) та “Гайдамаки” (В.Верещинський – “Ясмін” та О.Стасюк – “Синій”). У південно-західній відкритій частині району відбувся один великий бій (у серпні 1944 р. у невеликому ліску біля с. Васючин, де повстанці цілу добу стримували натиск армійських частин і знищили 200 радянських воїнів) [16, с.65] та дві вдалі засідки наприкінці березня – на початку квітня 1945 р. (перша на шляху між селами Воскресінці і Підмихайлівці – знищено 50 осіб [16, с.93]; друга біля с. Колоколин – розбито відділ НКВС і вбито 56 чоловік [16, с.96]). Та більше боїв було в північній, лісистій частині району. Так, у с. Руда їх відбулось аж два: у серпні 1944 р. самооборонні відділи цілу добу стримували радянські війська, які втратили 80 чоловік вбитими [11]; а у квітні 1945 р. тут на шосе Рогатин – Львів була організована засідка, на яку нарвався радянський відділ і втратив 40 чоловік [16, с.96]. У вересні 1944 р. відділ “Сіроманців” звів бій з ротою енкаведистів біля с. Добринів, у якому знищив близько 50 ворогів [16, с.76]. Та найбільший бій у цьому районі відділи УПА провели в грудні 1944 р. у лісових масивах на північ від Рогатина. Під час облоги радянські гарнізони оточили великі сили повстанців. Ті перебували в зручних укріпленнях і завзято захищалися. Після того, як у бою загинув радянський генерал Федоров, повстанці скористались замішанням у ворожому стані й вийшли з оточення, маючи в лісах широкий простір для маневру. Всього в тому бою полягло 250 радянських і 37 повстанців [16, с.86]. А загалом на території Рогатинщини в семи великих боях повстанці знищили більше 700 радянських окупантів, втративши близько 60 чоловік.

Територія Калуського району теж була активною в плані бойових дій УПА. Її південно-східна частина покрита Чорним лісом, де була база куренів з однойменного тактичного відтинку, а до західної частини примикають Болохівські ліси, де маневрували курені з ТВ “Магура”. Тому на сході Калущини частими гостями бували курені “Різуна” (пізніше “Прута”), “Хмари” (пізніше “Чорноти”), а на заході – курені “Бея”, “Літуна”, сотня “Середнього” [20, с.98]. Перші бої відділи УНС провели на Калущині ще в квітні 1944 р. на відкритій місцевості, захищаючи села Копанки і Кропивник від загонів поляків і мадярів, які грабували і знущалися із селян. В обох випадках відділи прогнали грабіжників і знищили в першому випадку – 42, у другому – 43 особи [10,

с.33]. Після того наприкінці квітня відбулося два бої під селом Грабівка із з'єднанням радянських партизан Кулагіна за Чорний ліс, який більшовики прагнули зробити своєю базою. Бої тривали з 23 по 29 квітня. Повстанці з куреня "Різуна" тримали оборону на відтинку від Мисліва до Грабівки, а партизани шаленими атаками намагались захопити Грабівку – повстанську столицю. Після невдалого наступу і втрати близько 20 чоловік вбитими 29 квітня партизани виявились відрізними від сіл, а значить – і від постачання [2, с.98]. Це сприяло заломленню їхнього морального стану й остаточного їх розгрому на початку червня. Головний бій відбувся цього разу в Чорному лісі на межі Калуського і Богородчанського районів (відтинок між селами Грабівка – Гринівка), де й розбили вищезгаданий відділ (знищили 32 партизани, втратили одного) [2, с.98]. Терен Чорного лісу взагалі був надзвичайно вигідний для розміщення в ньому повстанських відділів, тому всі села, що перебували біля нього справедливо вважались "повстанськими" й окупанти, перебуваючи в них, завжди чекали якихось неприємностей з боку відділів УПА. Так, напередодні Різдва 1945 р. (6 січня) той же таки курінь "Різуна" розгромив базу енкаведистів у с. Ріп'янка, знищивши 120 осіб [3, с.59]. Наприкінці серпня 1945 р. курінь "Дзвони" під командуванням "Хмари" напав на гарнізон НКВС у с. Яворівка і знищив 30 осіб [8, с.199–200]. У грудні 1945 р. у лісі під с. Завій той самий курінь "Дзвони", але вже під командуванням "Чорноти", знищив загін солдат – 300 осіб, які заготовляли дрова в лісі, однак при тому знущались з місцевого населення [8, с.4–45]. Ці приклади яскраво показують нерозривний зв'язок великих партизанських відділів із зручними умовами (великі й густі ліси, непрохідна місцевість, тощо). Наприклад, з іншого боку району під Болохівським лісом у лютому 1945 р. сотні УПА ліквідували радянську базу в с. Збора, знищивши при цьому 90 ворогів [3, с.60]. Були наскоки й на міста: так, у вересні 1944 р. у тодішньому райцентрі Войнилові повстанський відділ відбив у радянських конвоїрів колону арештантів, знищивши при цьому 20 противників [16, с.70]. У Калуському районі також відбулася крупна диверсія в березні 1945 р. – відділ командира "Середнього" замінував залізницю під селом Голинь. На ній підірвався потяг з червоноармійцями, яких загинуло понад 150 чоловік [7, с.23]. А за весь час у 10 крупних збройних зіткненнях на території Калушини відділи УНС і УПА знищили біля 850 противників. Втрати повстанців у них точно встановити не можливо, однак їхнє число коливається в межах 10–20 людей.

У Долинському районі було 7 значних бойових зіткнень: 6 боїв і 1 диверсія. Специфіка цієї території полягала в тому, що вона служила свого роду перевалочним пунктом куреням з Чорного лісу для численних рейдів на захід. Тому на ній, окрім куренів "Ромка" і "Бея" із ТВ "Магура", вели бої також курені "Різуна", "Благого", "Чорноти", "Довбуша" і, навіть, сотні "Ясміна" і "Яструба" із Рогатинщини. Причому бої відбувались в північній частині району, де ліси перемежуються з населеними пунктами. У південній, здавалось би більш вигідній з точки зору перебування великих відділів частині (непрохідна лісиста місцевість), значних боїв не було, що у свою чергу підтверджує тісний зв'язок повстанських відділів із селами, які постачали повстанцям продовольство та інші необхідні речі. Це, у свою чергу, означало підтримку місцевим населенням націоналістичного підпілля. Перший і найбільший бій тут відбувся у липні 1944 р. на горі Лопата на границі Дрогобицької і Станіславської областей – курені "Різуна" і "Благого" відбивалися від великих сил німців і мадяр, їм допомагали сотні "Ромка", "Журавля" і "Ясміна", які там вишколювались, випускники старшинської школи "Беркути" і підстаршинської школи "Олені" [5, с.130]. У результаті бою окупанти зазнали невдачі і втратили за різними даними від 150 до 450 осіб, тоді як повстанці – кілька десятків (і то разом з пораненими) [5, с.131]. Під час переходу фронтів у вересні 1944 р. у с. Гошів дві сотні провели невдалий бій з радянськими військами, у якому були розбиті [16, с.71]. Особливою активністю відрізнялися в цій місцевості рейдуючі відділи: у грудні 1944 р. біля с. Тростянець (під Болохівським лісом) сотні

місцевого командира “Ромка” та рогатинських “Яструба” і “Ясмiна” провели бій, оточені частинами НКВД, і завдали їм втрат – 98 людей [7, с.15]. У січні 1946 р. курінь “Дзвони” командира “Чорноти” біля с. Бубнище поклав 20 енкаведистів із загону в 200 чол., які не давали йому повечеряти [10, с.135]. У грудні 1945 р. чота із сотні “Довбуша” і сотня місцевого командира “Бея” влаштували вдалу засідку біля с. Церківна і знищили біля 250 ворогів, втративши при цьому 18 людей [16, с.18]. У квітні 1946 р. той самий відділ “Довбуша” провів бій на горі Біла Ростока біля с. Кропивник, у якому знищив 32 енкаведисти і втратив 5 людей [16, с.163]. А диверсія на залізниці тут була влаштована аж у жовтні 1946 р. – сапери відділу “Хорти” висадили в повітря поїзд, при цьому загинуло біля 100 людей [1]. Це була остання значна збройна акція УПА на Станіславщині. Загалом на території району повстанці знищили 660–960 ворогів (цифра коливається через відсутність точних даних з бою на г. Лопата) і втратили при цьому за приблизним підрахунком 200–250 людей.

На території Рожнятівського району, незважаючи на сприятливу місцевість (значна частина території вкрита горами й лісами), повстанські відділи провели лише два великі бої – один з них на початку своєї військової діяльності, у вересні 1943 р. На горі Стовба біля села Суходіл німці спробували знищити вишкільну групу УНС “Трембіта”, однак група вдало маневрувала, а бойова сотня цієї групи вчинила засідку і вистріляла з кулеметів біля 200 німців [9, с.112]. Всього в кількадеденних боях загинуло біля 350 окупантів і 35 повстанців. Після того у вересні 1944 р. сотня “Прута” знищила у с. Красна під Чорним лісом радянську прикордонну заставу – 80 чол. без власних втрат [10, с.77].

Зате сусідній Богородчанський район був чи не найбільш активним у плані проведених повстанцями великих боїв. Причин цьому багато: зручні географічні умови (велика частина лісового урочища Чорний ліс припадає якраз на територію району); села, які розміщені безпосередньо біля лісу, що давало можливість повстанцям тримати з ними зв'язок й отримувати провіант; і найбільш значний чинник – зосередження значної кількості куренів із тактичного відтинка “Чорний Ліс”, який прославився своєю бойовитістю. У селах і лісах району постійно перебували майже всі чорноліські курені: “Різуна” (пізніше “Прута”), “Гамалії”, “Благого”, “Хмари” (пізніше “Чорноти”), “Іскри” (останній переважно в Солотвинському районі – тепер частина Богородчанського – на кордоні Чорного лісу і Карпатських гір). Відбулися наскоки і на райцентри: 12 вересня 1944 р. відділ “Бойка” наскочив на Богородчани і в нічному бою поклав до 100 осіб [10, с.66]; 14 вересня інший відділ наскочив на Солотвино і знищив 36 окупантів [16, с.3]. Взагалі активність тамтешньої місцевості була настільки високою, що практично в кожному селі відбувався великий бій або сутичка. Так, на початку листопада 1944 р. під час великої облоги в північній частині Чорного лісу був частково розбитий курінь “Гамалії” – вбито було 35 чоловік, у тому числі і курінного [9, с.105–106]. Інший курінь – “Месники” (командир “Благий”) було розбито в березні 1945 р. під селом Лесівка – у важкому бою загинуло 110 повстанців і 180 бійців НКВС [12, с.9]. Вдалих боїв теж не бракувало: у лютому 1945 р. курені “Благого” і “Прута” оточили с. Глибока, до якого надійшов гарнізон НКВС – під час бою гарнізонники втратили за різними даними від 150 до 320 чоловік, а повстанці близько двадцяти [9, с.227–228]. У червні 1945 р. у с. Гринівка відділ під командуванням “Хмари” напав на роту із спецвідділу НКВС і знищив її майже повністю (72 вбиті з 87) [9, с.58–59]. У липні 1945 р. між селами Саджава і Глибівка повстанські відділи провели бій із радянськими каральними частинами, під час якого знищили близько 150 карателів і втратили 20 людей [1]. 10 січня 1946 р. повстанський відділ зайшов повечеряти до с. Глибівка і після вечери повністю знищив гарнізон НКВС, що розташувався в одній із хат – 32 вбитих [9, с.217–218]. А 23 січня 1946 р. курінь “Чорноти” в лісі під с. Хмелівка мав важкий бій з енкаведистським відділом. Втрати: 50 карателів і 15 повстанців [8, с.55–56]. У південній частині району

теж було проведено ряд боїв. 28 липня 1944 р. відділи УПА, які охороняли шпиталь, були розбиті підрозділами Червоної армії – загинуло 60 людей [16, с.61]. У вересні 1944 р. радянські частини спробували здобути вишкільний табір повстанців на полонині Малиновище. Повстанці знищили 40 осіб, але змушені були відступити перед їхньою перевагою [8, с.92–93]. Активністю відзначався також курінь “Сивуля” (командир “Іскра”) – у січні 1946 р. він провів бій на горі Клим біля с. Пороги, у якому знищив 28 карателів і втратив 3–6 людей [16, с.124]. У березні 1946 р. цей самий курінь у бою біля с. Манява завдав дошкульних (але невідомо точно яких) втрат гарнізону НКВС, втрапивши при цьому 5 повстанців [16, с.155]. Підсумовуючи бойову активність УПА на території Богородчанського району, варто зауважити, що у 13 великих боях повстанці знищили близько 1 000 противників, а самих їх полягло близько 280.

На Надвірнянщині великих боїв теж не бракувало. Її територією активно переміщувалися курені “Іскри” та “Довбуша”, також час від часу навідувалися відділи “Прута” та “Чорноти”. Перший бій повстанці провели тут ще у квітні 1944 р. у с. Битків із диверсійним радянським підрозділом, знищивши при цьому 140 осіб [16, с.44]. У грудні 1944 р. сотні “Прута” і “Чорноти”, рейдуючи північним тереном району, організували засідку під селом Нижня Велесниця, у якій вбили 97 противників [10, с.82]. Три бої також відбулись у лісах біля сіл: Парище, Верхній Майдан, Середній Майдан, Кубаївка. Спочатку (3 січня 1945 р.) сотня під командуванням “Чорноти” влаштувала засідку на роту енкаведистів на шляху Товмачик – Парище і знищила 70 карателів [10, с.131]. Через три дні внаслідок необережності під час святвечора було розгромлено сотню “Чайки” з куреня “Довбуша” (вбито 41 повстанця) [15]. А ще через місяць у лютому 1945 р. курінь “Сивуля” звів важкий бій у лісі під с. Парище з частиною НКВС. Прориваючись з оточення, повстанці втратили 41 вбитого, енкаведисти – 55 вбитих [3, с.60]. Крім того, відбулося два наскоки на міста: у ніч на 14 листопада 1945 р. відділи “Чорного” та “Іскри” атакували Надвірну і знищили 62 особи [18, с.184]. А в ніч на 1 грудня 1945 р. на Делятин вчинив наскок курінь “Довбуша”; у місті і під час втечі від переслідування під горою Синяк він знищив 50 ворогів, втрапивши 10 людей [1]. Отже, у цілому, у семи великих боях на території Надвірнянського району було вбито близько 470 противників, втрати повстанців склали 115 осіб.

Косівщина теж активно себе проявила в плані діяльності великих військових з'єднань УПА. Саме на цій території відбувся найбільший бій УПА на території нашої області – бій за Космач – столицю повстанської республіки зимою 1944–1945 рр. Варто також зазначити, що практично всі значні бої відбувались у західній частині району (тодішній Яблунівський район), більшість з них – навколо Космача, який відіграв роль повстанської бази. Два бої відбулось у с. Середній Березів: у вересні 1944 р. повстанський відділ знищив гарнізон НКВД у будинку (втрати – 52 вбиті) [16, с.72]; а через місяць повстанська боївка провела сутичку з каральною частиною і знищила 21 енкаведист [16, с.79]. Інші бої точились навколо Космача. Ще в жовтні 1943 р. німці прагнули розбити на космачьких полонинах повстанські відділи, але втратили 20 чоловік і відступили [3, с.59]. А в грудні 1944 р. будь-якою ціною взяти повстанську столицю намагались радянські карателі – їм протистояли місцеві курені “Гайдамаки”, “Туцький” і рейдуючий “Підкарпатський” з Чорного лісу. Масштаби кількадечних боїв вражали – за різними даними в них загинуло від 300 до 500 карателів і 12–14 повстанців [9, с.77–78]. У тому ж бою загинув і генерал Дергачов – Герой Радянського Союзу, якого разом зі всім загоном у засідці при дорозі Космач – Яблонів знищила сотня “Кривоноса” [17, с.487]. В іншій засідці на шляху Космач – Прокурава сотня “Трембіта” знищила 38 карателів [16, с.89]. За спробу знищити курінь “Гайдамаки” на горі Кливі енкаведисти заплатили 30 солдатами [16, с.89]. Отож, підводячи підсумок, зауважуємо, що на території району відбулося 5 великих боїв УПА, під час яких було знищено близько 620 окупантів, власні втрати в них склали близько 20 чоловік.

Верховинський район теж був зручний для маневрування великих повстанських відділів, однак значних боїв тут було тільки два, причому один із них – з радянськими партизанами у 1943 р. Це пояснюється тим, що довгий час у районі не було значних радянських гарнізонів, а коли вони з'явилися, боротьба великими відділами пішла на спад. Перший бій відбувся в серпні 1943 р. біля с. Жаб'є (тепер Верховина) – група УНС командира “Липея” напала на партизанський загін і знищила 30 людей [13]. Інший – біля присілка Сеньківський на кордоні Галичини і Буковини. Курінь “Перемога” командира “Недобитого” протистояв частинам НКВС і в цілоденному бою знищив 104 карателі [3, с.59]. Загалом у районі переважали дрібні, зате численні акції УПА.

Загалом у Станіславській області, яка була однією з найактивніших у плані військових дій УПА, їхня насиченість визначалася в більшості випадків наявністю зручного терену – гірсько-лісної місцевості. Це заключення підтверджує, що великі партизанські загопи діють, як правило, при наявності відповідних природних умов. Однак з нього були й винятки: так, Тлумацький і Галицький райони не можна віднести до найзручніших у природно-географічному плані, однак там бойова активність великих відділів була більшою, аніж, наприклад, у Рожнятівському чи Коломийському районах, де для цього є, здавалось би, всі умови. Тут відігравали роль також інші фактори: внутрішня організованість і бойовитість повстанських відділів, наявність досвідченого командного складу, підтримка населення тощо. Загалом на території Станіславщини відділи УПА провели біля 76 значних боїв, сутичок і диверсій. У них повстанці знищили від 6 000 до 7 000 окупантів. А самі при цьому втратили близько тисячі бійців. Це свідчить не лише про величезну активність повстанського руху на території Станіславщини, а й про запеклі намагання знищити визвольний рух. Власне, приклад Станіславщини засвідчує всю гостроту протистояння на західноукраїнських землях. Сприятливі природні умови й активна підтримка місцевого населення зумовили те, що повстанський рух тут тривав досить довго після розпуску великих повстанських загонів – практично до кінця 50-х років.

1. 100 найбільш переможних битв УПА з советськими каральними військам: [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://newzz.in.ua/histori/1148825770-100-najbilsh-peremozhnikh-bitv-upa-z-sovyetskimi.html>.
2. Андрухів І. О. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз / І. О. Андрухів, А. Й. Француз. – Рівне ; Івано-Франківськ, 2001. – 290 с.
3. Арсенич П. Сторінками збройної боротьби УПА на Прикарпатті / П. Арсенич // Матеріали наукової конференції “Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія”. – Стрий : ТОВ “УВІС”, 2003. – С. 58–63.
4. Див.: Чи знайшов “Шувар” золото ОУН у Рогатинському лісі? [Електронний ресурс]. – 2011. – Режим доступу : <http://www.rogatyn.info/?m0prm=40>.
5. Забілий Р. Нарис історії куреню “Скажених” // Український визвольний рух. Збірник 1. – Львів : Мс., 2003. – С. 125–144.
6. Держархів Івано-Франківської обл, ф. 1-П, оп. 1, спр. 414, арк. 76.
7. Когут М. Герої не вмирають. Документальні матеріали. Спогади. Кн. 5. / М. Когут. – Калуш : Артекс. – 18 с.
8. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 3. Чорний Ліс. Видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950 : Кн. 1. 1947–1948. – 1987. – 256 с.
9. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 4. Чорний Ліс. Видання команди Станіславівського тактичного відтинку УПА, 1947–1950 : Кн. 2. 1948–1950 (продовження). – 1979. – 274 с.
10. Літопис Української Повстанської Армії. Т. 19. Група УПА “Говерля”. Кн. 2 : Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. – 1992. – 360 с.
11. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952 [Електронний ресурс] / П. Мірчук. – 2011. – Режим доступу : <http://lib.oun-upa.org.ua/mirczuk/r203.html>.
12. Момот В. Сповідь “Невмирущого” / В. Момот. – Львів : Сполом, 2004. – 468 с.
13. Опис бою, який звали “Чорні чорти” – відділ УНС з більшовицькими партизанами в дні 8.VIII.1943 р. // ГДА СБУ в Івано-Франківській області.

14. Сілецький В. Боротьба УНС та УПА проти гітлерівських окупантів на території Станіславської області / В. Сілецький // Матеріали наукової конференції “Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія”. – Стрий : ТОВ “УВІС”, 2003. – С. 99–100.
15. Спогади Олександра Зварчука, голови Надвірнянського районного товариства “Меморіал” // Фонди Івано-Франківського обласного музею визвольної боротьби ім. С. Бандери.
16. Українська Повстанська Армія. Бойові дії УПА за 1943–1950 рр. Ч. 2 // Бібліотека українського підпільника. Видання ЗЧ ОУН, 1960. – 334 с.
17. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. – Івано-Франківський : КПФ “ЛІК”, 2009. – Т. 2. – Кн. 1. – 600 с.
18. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали. – Івано-Франківський : КПФ “ЛІК”, 2010. – Т. 2. – Кн. 2. – 696 с.
19. Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті : Документи і матеріали. – Івано-Франківський : КПФ “ЛІК”, 2011. – Т. 2. – Кн. 3 (1947 – 1957 рр.). – 678 с.
20. Цимбал М. Організаційна структура формувань УПА, які діяли в Івано-Франківській області / М. Цимбал // Матеріали наукової конференції “Організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія”. – Стрий : ТОВ “УВІС”, 2003. – С. 97–98.

В статтє раскрывається взаємосвязь географического и войскового аспектов в деятельности УПА на территории Станиславской области. Проанализировано районы области в плане боевых действий УПА и установлено отряды, которые брали в них участие. Обозначено зависимость боевой активности от географических факторов.

Ключевые слова: Станиславская область, УПА, войсковые действия, географические аспекты, бой, район, повстанческие отряды, курень, сотня, энкаведисты, территория, оккупанты, рейд.

The article reveals the correlation of geographical and military aspects of the UPA's activity in the Stanislav region. The areas of the UPA's fighting are analyzed and departments that took part in them are established. The dependence of military activity from geographical factors are determined.

Keywords: Stanislav region, UPA, military actions, geographical aspects, the battle, area, insurgent units, kuren, sotnia, NKVD, the territory, the occupiers, raid.

УДК 94 (477.83.86)

ББК 63.3 (4 Укр.) 52

Наталя Лихач

ДЖЕРЕЛА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА ВПРОДОВЖ 1873–1914 рр. У ФОНДАХ ЦЕНТРАЛЬНОГО ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО АРХІВУ УКРАЇНИ В МІСТІ ЛЬВІВ

У статті аналізуються документи про діяльності НТШ, що зберігаються в фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львів. Вони дозволяють прослідкувати за організаційною, науково-дослідницькою та видавничою працею товариства впродовж зазначеного часового проміжку.

Ключові слова: НТШ, ЦДАІ України, фонд, документ.

Наукове товариство ім. Шевченка (далі – НТШ) – наукова установа, що довгі роки відіграла роль неофіційної української академії наук. Засноване у 1873 р. у Львові спільними зусиллями провідних громадських діячів Галичини та Наддніпрянщини, воно акумулювало в собі величезний науковий потенціал і перетворилося в потужний дослідницький осередок, довкола якого об'єднувалися вчені обох частин розділеної України. У результаті діяльності НТШ відклалося чимало різноманітних джерел, переважна більшість з яких зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України в м. Львів (далі – ЦДАІ України). Вони є цінними для дослідження національно-культурного та громадського руху в Галичині, тому заслуговують на увагу дослідників.

Метою статті є виявлення та аналіз джерел, присвячених діяльності НТШ впродовж 1873–1914 рр., що зберігаються у фондах ЦДАІ України.